

„ANT ŽODŽIŲ TILTO“:
ŽYDŲ SUSITIKIMAS
SU LIETUVIŲ KULTŪRA
TARPUKARIO
LIETUVOJE © *Mordechai Zalkin*

Lietuvių tautos nepriklausomybė po Pirmojo pasaulinio karo ir nepriklausomos Lietuvos valstybės įkūrimas žymėjo ir vietos žydų bendruomenės išlaisvinimą nuo nekenčiamo ir ilgus metus trukusio carinio režimo*. Taigi, kvėpuodamos gaiviu naujų vilčių oru, abi etninės grupės tikėjo prasidedant naują laikotarpį, nors to „naujo“ prasmė buvo grindžiama daugiau svajonėmis ir iliuzijomis nei praktine iškilusių sunkumų bei iššūkių, su kuriais abi šios grupės turėjo susidurti netolimoje ateityje, analize. Vis dėlto buvo aišku, kad būtina prielaida sukurti stabilią piliečių visuomenę ir ekonominę gerovę buvo maksimali ir optimali vietinių mažumų grupių, iš kurių žydai buvo didžiausia ir reikšmingiausia, integracija. Tačiau be tvyrojusios euforijos, būdingos pirmiesiems nepriklausomybės metams, ir siekio po karo sumaišties grįžti į normalų gyvenimą, vietos mažumų, ypač žydų, integracijos reikšmė besikuriančioje naujoje visuomenėje nebuvo aiški nei vieniems, nei kitiems pusei.

Ilgus amžius gyvenus vieniems šalia kitų šimtuose kaimų, miestelių ir miestų, ši naują susidūrimą iš pat pradžių aptemdė daugybė abipusių neigiamų įsivaizdavimų ir įtarimų, grįstų daugiausia stereotipais ir prietarais¹. Žydo įvaizdis, labiausiai paplitęs tarp Lietuvos kaimo gyventojų, buvo toks: išdavikas, gobšuo, išnaudotojas, tinginys, kraujasiurbys, parazitai, lupikautojas, šykštuolis ir apgavikas, jau neminint kai kurių šėtoniškų bruožų, vyravusi XIX a. liaudiškame vietos diskurse². Be to, šis naujas susidūrimas taip pat išsiskyrė akivaizdžia nelygybe. Pirmą kartą po ilgus amžius trukusio pavergimo lietuviai ne tik tapo dominuojančia etnine grupe savo autochtoniniame žemės lopinėlyje, bet ir buvo galutinai atsakingi už šios naujai susikūrusios valstybės išlikimą. Taigi natūralu, kad didžioji viešosios

* Straipsnio rengimą iš dalies rėmė „Posen Foundation“.

¹ Žr.: *Katzenelenbogen U.* The Jews among Subjugated Peasant Peoples // *Lite* / Eds. M. Sudarsky, U. Katzenelenbogen, J. Kissin. New York, 1951, vol. I, p. 336–346.

² *Joniškis M.* Iš Pilviškių // *Varpas*, 1889, nr. 12; *R.L.* Apie Nemuno troptininkus // *Varpas*, 1896, nr. 1; *A.G.* Lietuviškas darbininkas // *Varpas*, 1894, nr. 10; *Perkūnas* Viršininkai // *Varpas*, 1895, nr. 8; *Veversis* Musu darbas // *Aušra*, 1884, nr. 7–8; *Tėviniški* varpai // *Varpas*, 1892, nr. 10; *V.V.* Iš Lietuvos // *Aušra*, 1885, nr. 7, 8; *J-B.* Reikalingumas ir naudingumas prekystes // *Varpas*, 1889, nr. 7. Išsamesnį aptarimą žr.: *Končius I.* Žemaičio šnekos. Vilnius, 1996, p. 60–76.

veiklos dalis naujojoje visuomenėje, taip pat ir jos valdžios institucijose, buvo skirta kolektyvinės tautinės savimonės stiprinimui, poreikiui įrodyti lietuviams ir visam pasauliui, kad ši nauja nepriklausoma valstybė nėra vien trumpalaikis atsitiktinis istorijos reiškiny. Tiesioginis šios pasaulėžiūros rezultatas buvo kolektyvinio lietuvių „mes“ apibrėžimo procesas, iškeliant nematomas kultūrinės „sienas“, skiriančias autochtonišką lietuvių visuomenę nuo vietoje gyvenančių etninių mažumų grupių. Šis aspektas, be kitų būdų, buvo išreikštas valstybinę reikšmę suteikiant lietuvių literatūrai ir poezijai, kurios didžioji dalis buvo sukurta per praėjusį šimtmetį bei tuometinių Lietuvos rašytojų ir poetų: Simono Daukanto, Maironio (Jonas Mačiulis), Žemaitės (Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė), Juozo Tumo-Vaižganto, Vinco Krėvės ir Liudo Girus. Jų kūryba atliko pagrindinį vaidmenį formuojant naują kolektyvinę kultūrinę savivoką.

Žydų bendruomenė Lietuvoje stebėjo šį reiškinį su nuostaba ir nepatiklumu. Lietuvos kultūros paveldo vietos žydai niekada nesuvokė kaip verto išskirtinio dėmesio, o augantis susidomėjimas nežydų literatūra ir poezija antroje XIX a. pusėje smarkiai išsiskyrė savo prolenkiška ir prorusiška orientacija³. Nors, pavyzdžiui, Lietuvos žydų rusų ir lenkų kalbų mokėjimas – būtina išlyga bet kokiam tarptautiniam kultūriniam artumui atsirasti – smarkiai išaugo per penkiasdešimt metų iki nepriklausomos Lietuvos valstybės įkūrimo. Dėl to daugelyje tuometinių vietos žydų šaltinių lietuvių literatūra ir poezija net nebuvo minima. Be fakto, kad dauguma litvakų labai menkai domėjosi lietuvių nacionalizmu apskritai ir lietuvių kova už tautinę nepriklausomybę konkrečiai⁴, šis supančios visuomenės kultūros paveldo ignoravimas kilo pirmiausia iš paplitusio įsivaizdavimo, kad vietiniai lietuviai yra pirmykštė, neišsivysčiusi primityvi agrarinė visuomenė. Norėdami iliustruoti šį suvokimą, pacituosime Boriso Šaco (Boris Schatz), vieno žymiausių XIX a. pabaigos žydų skulptorių, 1866 metais gyvenusio Varniuose, žodžius:

„Gretimų kaimų krikščionys ateina kiekvieną savaitę turgaus dieną, apsirengę drabužiais iš avių odos, užsidėję dideles odines skrybėles ir paprastus šiaudinius sandalus (vyžas – vert. past.). Jie siūlo savo prekes kalbėdami labai keista kalba, kurios aš nesupratau ir kuri skambėjo kažkaip panašiai į laukinių <...> jie atrodė man panašūs į filistiniečius, amalekitus ar kitas pusiau laukinės gentis iš neatmenamų laikų, su kuriais mano protėviai senovėje nuolat kovojo.“⁵

³ Žr., pavyzdžiui: Corrsin S. D. Language use in Cultural and Political Change in pre-1914 Warsaw: Poles, Jews and Russification // Slavonic and East European Review. London, 1990, vol. 68, no. 1, p. 69–90; Mendelsohn E. Painting a People: Maurycy Gottlieb and Jewish Art. Hanover, 2002; Nathans B. Beyond the Pale: the Jewish Encounter with Late Imperial Russia. Los Angeles, 2002.

⁴ Žr.: Zalkin M. Jews and the Lithuanian National Movement // “A lesser evil”: Jewish-Lithuanian political cooperation at the beginning of the 20th century / Ed. D. Staliūnas (leidinys rengiamas spaudai).

⁵ Schatz B. Ehad merabim (Vienas iš daugelio). Jerusalem, 1907, p. 8–9.

Toks Lietuvos kaimo gyventojų įvaizdis buvo paplitęs ne tik tarp vietos žydų, bet ir patraukė atsitiktinių užsienio keliautojų dėmesį. Ponia Dženi fon Hopeden (Jenny von Hüpeden) [slapyv. Dornet (Dorneth)], 1884 metais keliaudama po Baltijos šalis rašė, kad „lietuviai valstiečiai beveik kaip naminiai gyvuliai“⁶. Suprantama, kad išskyrus etnografus, tokia galvosena neskatinė kitų žmonių, taip pat ir vietos žydų, labiau domėtis kaimiškąja lietuvių kultūra. Apskritai atrodo, jog Urijos Kacenelenbogeno įžvalga, jog „net pačiais geriausiais Lietuvos istorijos laikmečiais dainos likdavo po šiaudiniu stogu“⁷, geriausiai atskleidžia izoliuotą autochtonišką lietuvių kultūros pobūdį. Vis dėlto sąlygiškai vėlyvą susidomėjimą šia kultūra lėmė ir objektyvios priežastys. Galima manyti, kad spausdintos lietuvių literatūros trūkumas, atsiradęs dėl 1864–1904 metų draudimo spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais rašmenimis, taip pat neigiamai veikė ir vietos žydų galimybes naudotis šia medžiaga. Todėl neturėtų stebinti tai, jog išstisus dešimtmečius iki Pirmojo pasaulinio karo vietos kalbos mokėjimo lygis tarp žydų, kaip ir prieš tai minėtų lietuvių rašytojų bei poetų kūrybos pažinimas, buvo labai menkas. Nepaisant šios aplinkybės, per pirmąjį nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį šis abipusio svetimumo jausmas pradėjo pamažu nykti, labiausiai dėl žydų įsitraukimo į naujai besiklostančią politinę areną, vietos žydų bendruomenei suteiktos kultūrinės ir švietimo autonomijos⁸ ir, svarbiausia, labai negausių antisemitizmo apraiškų⁹.

Žvelgiant į kultūrinę šio reiškinių perspektyvą, neišvengiama žydų pažintis su dominuojančia lietuvių kultūra galėjo vykti dviem kryptimis. Pirmoji – tai žydų kaip mažumos lietuviškai kalbančioje visuomenėje pirmieji aktyvūs žingsniai mokantis jos kalbos. To buvo galima pasiekti arba įtraukiant lietuvių kalbos pamokas į naują valstybės išlaikomų žydų mokyklų mokymo programą¹⁰, arba rengiant neoficialius kalbos kursus, kurie žydams buvo siūlomi jau nuo 1919 metų¹¹. Tam

⁶ *Dorneth F. von.* Eine Reise durch Litauen nach Kurland und Riga. Leipzig, 1884, vol. I, p. 61.

⁷ *Katzenelenbogen U.* The Daina, an Anthology of Lithuanian and Latvian Folk-Songs. Chicago, 1935, p. 14.

⁸ Žr.: *Liekis Š.* A State within a State? Jewish autonomy in Lithuania 1918–1925. Vilnius, 2003.

⁹ *Mendelsohn E.* The Jews of East Central Europe between the World Wars. Bloomington, 1987, p. 236; *Lestschinsky J.* The Economic Condition of the Jews in Lithuania (1919–1939) // *Lite* / Eds. M. Sudarsky et al. New York, 1951, p. 895; *Lipmanas D. M.* Žydų istorija Lietuvoje (1400–1915). Kėdainiai, 1934, p. 58.

¹⁰ Nuo antros klasės kiekvienas šios mokyklos mokinys mokėsi lietuvių kalbos 4–6 valandas per savaitę. Žr., pavyzdžiui: Kauno Žydų Gimnazija, Programa (Einant Šviet. Minister. nustatytą programą), Kaunas, 1925. Kai kuriose mokyklose mokytojai naudojo J. Levitano knygą hebrajų kalba *Torat Halashon Halitait (Lietuvių kalbos pradmenys)*.

¹¹ Di Jidiše štime. 1919, spalio 22.

tikra prasme atrodytų, jog šis tikslas buvo tikrai pasiektas, kaip matyti iš šio pranešimo:

„Prieš keletą metų buvo sunku sutikti žydą, kuris gerai mokėtų kalbėti lietuviškai ir būtų susipažinęs su lietuvių literatūra, bet dabar galime matyti žydų tarpe jaunų filologų, kurie gali lengvai varžytis su lietuviais lingvistais. Tai ženklas, kad Lietuvos žydai eis ta pačia kryptimi kaip kitų civilizuotų šalių žydai, įnešdami savo indėlį į tų šalių, kuriose gyvena, kultūros lobyną.“¹²

Atidus pateikto teksto skaitymas atskleidžia, jog ši „filologinė integracija“ apsi-ribojo nedidele elitine jaunų talentingų žydų grupe, o platesnė šio reiškinių sklai-da buvo veikiau troškimų kupinos mintys nei realus istorinis faktas. Dėl sekulia-rios žydų mokyklų ikūrėjų pasaulėžiūros ir siekiant padaryti pasaulinę grožinę ir mokslinę literatūrą prieinamą mokiniams, užsienio kalbos kaip pagrindiniai daly-kai buvo įtrauktos į mokymo programas. Vis dėlto ištirus nemažai žydų mokyklų mokinių atestatų paaiškėjo, kad, palyginti su kitomis šiose mokyklose mokytomis kalbomis (hebrajų, anglų, vokiečių), lietuvių kalba buvo ne tokia populiari tarp žydų jaunuolių ir net ketvirtojo dešimtmečio pradžioje vidutinis daugumos žydų mokinių lietuvių kalbos įvertinimas buvo trejetas („patenkinamai“)¹³. Kalbant apie jau minėtus viešus kalbos kursus, nedidelis skelbimų skaičius apie juos tuometėje žydų spaudoje leidžia manyti, kad ši idėja nebuvo populiari. Iš esmės šie duo-menys padeda atsakyti į klausimą, kodėl lietuvių kalbos ir literatūros paplitimo mastai vietos žydų bendruomenėje buvo nedideli.

Antroji, žydų supažindinimo su lietuvių kultūra, kryptis galėjo būti lietuvių literatūros, prozos, liaudies pasakų ir panašių tekstų vertimas į jidiš ir hebrajų kal-bas. Iš tiesų, viena ankstyviausių minėto nuoseklaus žydų susipažinimo su vietine kultūra išraiškų buvo žydas, skaitantis lietuvių rašytojų prozos, poezijos kūrinius ir straipsnius, išverstus į jidiš ar hebrajų kalbą. Ši nauja kryptis ėmė rasti dvie-jose skirtingų ideologijų žydų erdvėse. Pirmąją sudarė žydų inteligentai, žinomi kaip jidiš kultūros šalininkai, kurie buvo už praktinę politinę ir iš dalies socialinę žydų integraciją į naujai susiformavusią nežydų visuomenę. Jau 1921 metais kai kurie šios grupės nariai, vadovaujami dr. A. Makdoni, aktyviai žengė žingsnį šio tikslo link, pradėdami leisti naują literatūrinės pakraipos žurnalą jidiš kalba *Nayes* (*Naujiena*)¹⁴. Jo redaktorių siekis supažindinti skaitytojus su etnine lietuvių kultūra pasireiškė nuo pat pirmojo numerio pradėta į jidiš kalbą išverstų straipsnių serija.

¹² Lietuvos aidas. 1929, rugpjūčio 20; taip pat *Sužiedelis S.* The Historical Sources for Anti-Semitism in Lithuania // *The Vanished World of Lithuanian Jews* / Eds. A. Nikžentaitis et al. Amsterdam, 2004, p. 129.

¹³ Pavyzdžiui, Lietuvos centrinės valstybės archyvas, f. 781, ap. 1, b. 55; Ten pat, f. 796, ap. 1, b. 2.

¹⁴ Žr.: *Hassman R.* Jewish Literature and Press in Lithuania // *Lithuanian Jewry* / Eds. J. Oleiski et al. Tel-Aviv, 1972, vol. II, p. 256.

Joje detaliai apžvelgiama visa moderni lietuvių literatūra, žurnalistų, filologų ir istorikų darbai. Keturiuose šios serijos skyriuose, sudarytuose lietuvių žurnalisto ir poeto Liudo Giros¹⁵, analizuota skirtingų lietuviškos kultūros apraiškų istorinė kilmė, pagrindiniai bruožai ir reikšmė tautiniam lietuvių atgimimui. Visi ir kiekvienas straipsnis buvo skirtas grupei žymių lietuvių rašytojų, poetų, istorikų bei filologų, kurie skaitytojui buvo pristatomi per jų asmenines, literatūrines ir mokslines biografijas. Taip pirmą kartą istorijoje to meto žydų skaitytojai galėjo susipažinti su etninės visuomenės kultūros herojų panteonu: Kristijonu Donelaičiu, Antanu Strazdu, Antanu Vienažindžiu, Simonu Stanevičiumi, Dionizu Poška, Silvestru Valiūnu, Motiejumi Valančiumi, Aleksandru Fromu-Gužučiu, Antanu Baranausku, Silvestru Gimžausku ir Vincu Kudirka.

Panašiai jidiš kalba skaitantieji galėjo išplėsti ir pagilinti savo žinias apie lietuvių kultūrą skaitydami straipsnius, skirtus įvairioms to meto aktualijoms (lietuviška spauda¹⁶; istoriko ir redaktoriaus Mykolo Biržiškos biografija¹⁷, literatūrinės Juozo Tumo-Vaižganto *Pragiedrulių* ir Balio Sruogos *Saulė ir smiltys*¹⁸ recenzijos, išpūdžiai iš Lietuvių operos¹⁹; mokslinis Lietuvos Metrikos aprašymas²⁰; Lietuvos nacionalinės bibliotekos turimų kolekcijų bei ateities plėtros apžvalga²¹), seriją trumpų žymių lietuvių rašytojų, menininkų ir visuomenės veikėjų biografijų (Žemaitės, sudaryta Petro Rusecko²², lietuvių kompozitoriaus ir dailininko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio²³, Lietuvos nacionalinio teatro vadovo Antano Sutkaus²⁴, inžinieriaus ir finantropo Petro Vileišio²⁵). Skelbdami šiuos straipsnius populiaraus laikraščio puslapiuose, redaktoriai žengė naujovišką ir labai svarbų žingsnį pristatydami lietuvių kultūros terpę vietos žydų viešajame diskurse. Vis dėlto žurnale jie publikavo tik vieną tiesioginį lietuvių literatūros vertimą į jidiš kalbą – skyrių iš Igno Šeiniaus knygos *Nakties žiburiai* (1921 m. lapkričio 11 d. numeryje).

Nors daugelis minėtų įvairios tematikos straipsnių netiesiogiai supažindino su lietuvių kultūra žydų skaitytoją, šis etapas gali būti vertinamas kaip būtinas tam

¹⁵ *Gira L.* Di Litvishe Literatur (liet. Lietuvių literatūra) // *Nayes*, 1921, rugpjūčio 19, 29, rugsėjo 2, spalio 11.

¹⁶ *Ten pat*, 1921 rugpjūčio 24.

¹⁷ *Ten pat*, 1921, rugsėjo 16.

¹⁸ *Ten pat*, 1921, rugsėjo 23.

¹⁹ *Ten pat*, 1921, lapkričio 7.

²⁰ *Ten pat*, 1921, gruodžio 12.

²¹ *Ten pat*, 1922, sausio 9.

²² *Ten pat*, 1922, balandžio 7.

²³ *Ten pat*, 1926, birželio 18.

²⁴ *Ten pat*, 1926, rugpjūčio 13.

tikro tipo lietuvių kultūrinės dvasios „vertimas“, rengiant dirvą tolesniam žingsniui, kuris netrukus bus žengtas.

Iškili žydų inteligentijos figūra buvo žurnalistas Urija Kacelenbogenas. Būdamas žydų socialistų partijos narys, jis dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą artimai susipažino su kai kuriais lietuvių tautinio judėjimo aktyvistais. Gera žinoma kaip daugiakultūrio lietuvių ir žydų sugyvenimo šalininkas ir entuziastingas jų tarpkultūrinio artumo propaguotojas,²⁶ 1922 m. U. Kacelenbogenas išleido šimto puslapių straipsnių rinktinę jidiš kalba *Lite*²⁷, į kurią įtraukė keturių tekstų vertimus iš lietuvių į jidiš kalbą. Pirmieji du straipsniai buvo parašyti Zigmo Žemaičio („Polonizuota lietuvių bajorija“, p. 49–56) ir Petro Rusecko („Pusantrų metų Steigiamojo seimo darbui“, p. 59–66). Kiti du buvo į jidiš kalbą išversti Balio Sruogos („Pjovėjas“ p. 81–81) ir Juozo Tumo-Vaižganto („Vapsva vabzdžių karalaitė“ p. 87–100) kūriniai. Be jų, buvo įtraukti ir dar du lietuvių menininkų darbai: Kazio Šimonio piešinys „Vakaras“ (p. 23–24) ir skulptoriaus Juozo Zikaro graviūra „Kelyje“ (p. 57)²⁸. Temų įvairovė publikuotuose keturiuose lietuvių autorių darbuose ir dviejuose meno kūriniuose liudija augantį tikslinės auditorijos domėjimąsi lietuvių tautos ir krašto esme – istorija, kraštovaizdžiu, kasdieniniu gyvenimu, kalba ir kultūros paveldu. Šis polinkis taip pat akivaizdus to meto jidiš kalba rašiusių poetų kūryboje, kuri stengėsi vaizduoti aplinką ir žmones²⁹.

Po kelerių metų, jau būdamas Šiaurės Amerikoje, U. Kacelenbogenas įnešė didžiausią indėlį į šį procesą – išleido lietuvių liaudies dainų rinktinę jidiš kalba „Dainos“³⁰. Taigi, nepaisant riboto tiesioginio žydų supažindinimo su lietuvių kultūra projekto poveikio, Kacelenbogeno ir artimų jam kultūros žmonių pastangos sugriauti kultūrinės ir kalbinės sienas, skyrusias litvakus nuo jų kultūrinės aplinkos, reikšmingai prisidėjo prie lietuvių ir žydų tarpusavio pažinimo ir sugyvenimo ateityje.

Netrukus šis siauras plyšelis, kuris buvo atvertas ankstyvajame tarpukario Lietuvos žydų bendruomenės formavimosi etape, tapo vartais, pro kuriuos lietuvių kultūros vėjai galėjo pūsti kaimyninėse žydų gatvelėse. Prie šio proceso 1922 metų

²⁶ Apie jį žr.: *Keizerman-Vital H. M. Iddishe Dichter in Kanade* (liet. Žydų poetai Kanadoje). Montreal, 1934, p. 149–152.

²⁷ *Kacelenbogen U. Lite*. Kaunas–Panevėžys 1922. Pirmasis *Lite* numeris buvo išleistas 1914 m.

²⁸ Tuo metu kai buvo leidžiamas rinktinė, Kacelenbogenas ir Zikaras gyveno Panevėžyje. Gali būti, jog Zikaro kūrinio įtraukimas į rinktinę buvo jo ir Kacelenbogeno kultūrinio dialogo dalis.

²⁹ Žr., pavyzdžiui, *Gottlieb J. Verbe beim Taich* (liet. Gluosnis prie upės). Kaunas, 1936; *Gottlieb J. Kolot fun der Veit* (liet.: Balsai iš toli). Kaunas, 1933.

³⁰ *Kacelenbogen U. Daines: Litvishe un Letishe Folkslider* (liet. Dainos: lietuvių ir latvių liaudies dainos). Toronto, 1930.

pradžioje prisidėjo kita vietos žydų ideologijos arena – sionistai. Jų tribūna tapo nemažai hebrajų kalba leidžiamų laikraščių, periodinių leidinių, literatūros kūrinių rinkinių, į juos įtraukiant lietuvių poezijos ir prozos vertimus hebrajų kalba³¹. Pirmasis, išpranašavęs šį kultūrinį virsmą, buvo hebrajų kalba leistas dvisavaitinis laikraštis *Hacofe (Hebrajų savaitraštis)* (1922), paskui periodiniai leidiniai *Hed Lita (Lietuvos aidas)* (1926), *Netivot (Takai)* (1927), *Galim (Bangos)* (1927), *Olamenu (Mūsų pasaulis)* (1932), *Petach (Anga)* (1931) ir *Paam (Kartą)* (1933). Bendras visų šių sionistinės pakraipos leidinių tikslas buvo skatinti jaunų vietos žydų, ieškančių ateities šioje naujoje, modernioje pusiau demokratinėje atviroje visuomenėje, sionistinę ideologiją. Tautinę lietuvių literatūrą leidinių redaktoriai pasitelkė kaip pavyzdį parodyti, kaip maža pavergta tauta savo literatūrą naudojo kaip priemonę ir efektyvų ginklą, kad išsaugotų savo tautinį tapatumą kovoje už nepriklausomybę. Apie šią auklėjamąją propagandinę tendenciją galima spręsti, pavyzdžiui, iš N. Meltzeno straipsnio, publikuoto ketvirtame *Hed Lita* numeryje:

„Sunku patikėti, kad vos prieš du dešimtmečius [lietuvių] tauta neturėjo nė vieno legaliai spausdinto literatūros veikalo. Bet grupė jaunų, įkvėpimo pagautų žmonių pakėlė tautinio sąmoningumo vėliavą. Kadangi galiojant Rusijos draudimui leisti bet kokios tematikos knygas lotyniškais rašmenimis [lietuviai] neturėjo galimybės išnaudoti spausdintos literatūros tribūnos savo idėjų sklaidai, buvo pritaikyta kita strategija. Vieni jų susitelkė įkūrė klajojantį teatrą, kuris keliavo po šalį ir rodydavo įvairias pjeses, dažniausiai sukurtas lietuvių tautos istorijos motyvais. Teatras tapo tautinio atgimimo skatintoju, visoje tautoje įžiebėsi nacionalinės vertybės. Vizija virto tikrove. Lietuviai daugiau nesigėdijo savo kalbos ir ėmė branginti šios tapatumą. Saulei leidžiantis senieji lietuviški eilėraščiai vėl buvo girdimi kaimuose, taip pat per šventadienius ir šventes. Įvyko stebuklas: mirusi tauta prisikėlė gyvenimui. Keli klajojantys aktoriai išgelbėjo visą tautą nuo degeneracijos ir sunaikinimo.“³²

Nuo to laiko lietuvių prozos, poezijos ir liaudies dainų vertimai į hebrajų kalbą retkarčiais buvo spausdinami visuose pirmiau minėtuose periodiniuose leidiniuose. Iš jų minėtini L. Giros „Rauda apie dainą“³³ ir „Neris“³⁴, Maironio „Milžinų kapai“³⁵ ir „Mano gimtinė“³⁶, V. Krėvės „Erelis daina“³⁷ – ir tai tik keletas pavyzdžių. Šiuose periodiniuose leidiniuose buvo spausdinamos ir serijos straipsnių, skirtų įvairiems Lietuvos kultūrinio gyvenimo aspektams. Iš jų galima paminėti esė apie tautinius motyvus Maironio kūryboje³⁸, taip pat po jo mirties išspausdintą

³¹ Apie sionizmą Lietuvoje: *Bendikaitė E.* Sionistinis sąjūdis Lietuvoje. Vilnius, 2006.

³² *Meltzen N.* On the Potter's Wheel // *Hed Lita*. 1924, vol. I, no. 4, p. 7.

³³ *Olamenu*, 1932, gegužės 6.

³⁴ *Ten pat*, 1933, vasario 3.

³⁵ *Ten pat*, 1932, gegužės 27.

³⁶ *Netivot*, 1928, vasario 21.

³⁷ *Olamenu*, 1933, gegužės 30.

³⁸ *Netivot*, 1928, balandžio 25.

*in memoriam*³⁹, lietuvių kalbos žodyno pirmojo tomo, sudaryto lietuvių kalbininko Kazimiero Būgos, recenziją⁴⁰, populiariosios lietuvių literatūros apžvalgą, kurią sudarė M. Jardeni⁴¹, literatūrinę latvių poeto Rainio (Janis Pliekšans) biografiją⁴² ir *in memoriam* po jo mirties⁴³, esė apie lietuviškos spaudos reikšmę tautiniame atgimime⁴⁴, lietuvių kalbininko Jono Jablonskio nekrologą⁴⁵ ir Bronio Railos knygos *Barbaras rėkia, Eilės* (1930) literatūrinę recenziją⁴⁶.

Šiems svarstymams ypač svarbus Kauno universiteto pranešimas, publikuotas jo įkūrimo dešimtmečio proga⁴⁷. Jame pranešėjas (tapatybė nežinoma) telkė dėmesį ne tik į universiteto mokslinę perspektyvą, kiek į jo reikšmę ir indėlį į lietuvių tautos „kultūrinę dvasią“:

„ši sukaktis yra didelė šventė lietuvių kultūrai, kuri buvo puoselėjama priespaudos ir vargo metais, bet pagaliau tapo laisva ir pastatė dvasios rūmus, sukūrė šios išlaisvintos tautos sielai auklėjimo dirvą.“

Matydamas šias eilutes žydų skaitytojas negalėjo išvengti beveik akivaizdaus palyginimo su žydų tautinio atgimimo laikotarpiu įkurto Hebrajų universiteto (1925) reikšme.

Be jau minėtos gana išpūdingos lietuvių literatūros darbų vertimų gausos, aptartuose periodiniuose leidiniuose buvo nemažai straipsnių, kupinų paramos lietuvių kultūrai. Šiai straipsnių grupei skirtini įvairūs vietos žydų parašyti literatūros kūriniai, kuriuose siekiama pristatyti termino *lietuviškumas* visumą, daugiausia aprašant gamtovaizdį, augmeniją ir gyvūniją, žmogiškąją lietuviškos aplinkos veiksnį kaip tarpusavyje susijusius visa jungiančios visumos elementus. Minėtini šie apsakymai ir eilėraščiai: Arono Franko (1889–1945) ⁴⁸ „Kaimynai“⁴⁹ ir „Kauno citadelė“⁵⁰; Danieliaus Prochovniko (1910–1992) ⁵¹ „Bangos“⁵² ir „Pamestas kelias“⁵³;

³⁹ Olamenu, 1932, liepos 7.

⁴⁰ Hed Lita, 1924, sausio 28.

⁴¹ Netivot, 1928, sausio 21.

⁴² Ten pat, 1928, vasario 21.

⁴³ Ten pat, 1930, rugsėjo 22.

⁴⁴ Ten pat, 1929, gegužės 17.

⁴⁵ Ten pat, 1930, kovo 5.

⁴⁶ Ten pat, 1930, balandžio 11.

⁴⁷ Olamenu, 1932, vasario 19.

⁴⁸ Poetas, rašytojas, gimnazijos hebrajų dėstomąja kalba įkūrėjas Virbalyje, hebrajų literatūros, žydų istorijos mokytojas Šiaulių gimnazijoje hebrajų dėstomąja kalba.

⁴⁹ Kaimynai // Hacofe, 1922 vasario 24, kovo 3.

⁵⁰ Olamenu, 1933, kovo 24.

⁵¹ Poetas, publicistas, vertėjas ir *Hashomer Haza'ir* ir judėjimo aktyvistas.

⁵² Hacofe, 1922, kovo 17.

⁵³ Olamenu, 1932, balandžio 8.

Eliezerio Heimano (1910–1944)⁵⁴, „Prakeiksmas“⁵⁵, „Vasaros pabaiga“⁵⁶, „Tyla“⁵⁷, „Grūdas“⁵⁸, „Amžinybė“⁵⁹, „Prie krantų“, „Miške“⁶⁰, „Sielos nemirtingumas“⁶¹, „Ruduo“⁶² ir „Dejonės/Aimanos“⁶³; Mejerio Šubo „Žiema“⁶⁴; Ari Glazmano (1912–1941)⁶⁵ „Sniego audra“⁶⁶, „Turgaus kaspinais lietuje“⁶⁷; A. D. Šapiros „Tai“⁶⁸; Lėjos Goldberg (1911–1970)⁶⁹ „Dvi dainos“⁷⁰, „Varna“⁷¹, „Ruduo“⁷²; M. Z. Lavi „Lietuva“⁷³; Jokūbo Gotlibo (1911–1945)⁷⁴ „Rudens stygos“⁷⁵.

Atsižvelgiant į šių periodinių leidinių literatūrinį prestižą, kaip ir į tikėtiną jų įtaką tikslinės auditorijos kultūriniam sąmoningumui, reikėtų turėti omenyje, kad daugelyje periodinių leidinių skaitytojas galėjo rasti hebrajų literatūros ir poezijos „naujų kylančių didžiųjų vardų“, kaip antai Chaimo Nachmano Bialiko, Soulo Tšernichovskio, Jokūbo Fichmano, Samuelio Juozapo Agnono, Avigdorą Hame'irį, Abraomo Shlonsky, Natano Altermano ir kitų sukurtų apysakų ar poemų. Susidomėjimas lietuvių poezija ir proza sionistų literatūrinuose rateliuose nuaidėjo toli už geografinių ir politinių Lietuvos valstybės sienų ir hebrajų kultūrinio diskurso Laisvės alėjoje išsibarsčiusių kavinių. Taigi, vidinis ryšys tarp hebrajų literatūros centro Lietuvoje, ir naujai susidariusio, bet pakankamai reikšmingo Tel Avive pasireiškė, pavyzdžiui, dviejų lietuvių rašytojo Mykolo Vaitkaus eilėraščių vertimu į hebrajų kalbą, kurie buvo išspausdinti hebrajų rašytojų asociacijos *Eretz Izraely-*

⁵⁴ Autorius baigė gimnaziją hebrajų dėstomąja kalba ir Kauno universitetą.

⁵⁵ Olamenu, 1932, balandžio 20; gegužės 6.

⁵⁶ Petach, 1931, spalio 12.

⁵⁷ Netivot, 1927, vasario 2.

⁵⁸ Ten pat, 1927, kovo 15.

⁵⁹ Ten pat, 1927, liepos 1.

⁶⁰ Ten pat, 1927, rugpjūčio 10.

⁶¹ Ten pat, 1928, rugsėjo 14.

⁶² Galim, 1927, kovo 25.

⁶³ Galim, 1927, balandžio 22.

⁶⁴ Olamenu, 1933, vasario 10.

⁶⁵ Poetas, rašytojas ir žurnalistas, gimnazijos hebrajų dėstomąja kalba Panevėžyje absolventas.

⁶⁶ Hed Lita, 1924, sausio 11.

⁶⁷ Petach, 1931, spalio 28.

⁶⁸ Petach, 1931, gruodžio 1.

⁶⁹ Poetė, vertėja, Hebrajų universiteto Jeruzalėje literatūros profesorė. Baigusi hebrajų gimnaziją Kaune, studijavo Kauno, Berlyno, Bonos universitetuose.

⁷⁰ Petach, 1932, rugsėjo 30.

⁷¹ Petach, 1932, spalio 14.

⁷² Netivot, 1929, spalio 4 d.

⁷³ Hed Lita, 1925, gruodžio 30.

⁷⁴ Poetas, rašytojas, literatūros kritikas.

⁷⁵ Galim, 1927, vasario 11.

je⁷⁶ leistame literatūros žurnale *Moznayim* (*Svarstyklės*). Be to, kai kuriems Lietuvos žydų poetams, kurie aptariamam laikotarpiu emigravo į Palestiną, Lietuvos kraštovaizdis ir tautosaka išliko įkvėpimo šaltiniu net geografiškai nutolusioje, socialinėje ir kultūrinėje tikrovėje. Pavyzdžiui, XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Lėja Goldberg išleido rinktinę *Shir Bakfarim* (hebr. *Daina kaimuose*), kurioje ji įtraukė šešių „Dainų“ rinkinio kūrinių vertimus į hebrajų kalbą⁷⁷. Po trejų metų, 1945-aisiais, Pabaltijo sakmė „Kodėl jautis eina lėtai?“ buvo įtraukta į jos knygą *Habitan Hakatan* (*Maža trobelė*).⁷⁸ Panašiai, nors buvo atsidavęs sionistas, prieš 1926 metus į Palestiną emigravęs poetas Jokūbas Dovydas Kamzonas (1907–1980)⁷⁹ lietuviškos tikrovės ilgėjosi poemoje „Lietuva“:

„Aš buvau apimtas ilgesio žemės, kurioje nebuvo kedrų, kalnų, dykumos, plačių horizontų; žemės, kurioje ežerai ir upės drėkinamos liūčių, kurios laukuose ganosi galvijai ir žąsys; žemės, dengiamos miškų, medžių, slepiančių paslaptis, kur gyvena lapė ir vilkas; žemės su mėlynomis akimis, tikėjimu ir dainavimu, koplytėlėmis pakelėse; žemės slyvų ir obuolių, beržų ir lazdynų giraičių; žemės, derlingos žiedų ir laukų bei pievų kvapo; žemės, puoselėjusios mano vaikystę – jos upėse aš žvejojau, nuo jos medžių skyniau alyvas, jos soduose – aguonų sėklas; žemės, išpaustos mano širdyje: liūdesio dvasia ir pievų tylą.“⁸⁰

Reikšmingiausią žingsnį šiame procese žengė Mozė Jardeni (Zakheimas, 1887–1960)⁸¹, Vilkaviškio hebrajų gimnazijos direktorius. Natūralu, jog kaip pedagogas ir uolus hebrajų kalbos sekėjas jis labiau linko įtraukti lietuvių kultūros paveldą į savo gimnazistų kultūrinį pasaulį, nei nuo jo atsiriboti. M. Jardeni supratimu, geriausias būdas pasiekti šį tikslą buvo lietuvių literatūros ir tautosakos vertimais į hebrajų kalbą. 1928 metais jis sudarė ir išleido knygą *Lietuvių liaudies literatūra*. Jos tikslas, kaip įvade paaiškino sudarytojas, buvo supažindinti hebrajų mokyklos mokinius su nepaprastu ir išskirtiniu lietuvių kalbos, kuria, kaip ir senąja hebrajų kalba, yra kalbama moderniais laikais, pavyzdžiu⁸². Knygos įvade daugiausia apžvelgiama lietuvių kalbos ir liaudies dainų istorija, o į rinktinę įtraukta 171 lietuviška patarlė, 40 mįslių ir 9 dainos („Dainuok, mergyte“; „Ant kalno malūnėlis“; „Oi, siuntė, siuntė“; „Pasakyk, mergele“; „Sėjau rūtą“; „Du gaide-

⁷⁶ Moznayim, 1931 vasario 26.

⁷⁷ „Pralaimėjimo daina“, „Žąsys“, „Trys sūnūs“, „Benamio daina“, „Jaunos mergaitės daina“, „Atsisveikinimas“.

⁷⁸ Daugiau apie Lėjos Goldberg lietuvių literatūros darbų vertimus žr.: Bar-Yoseph H. Lea Goldberg and the Lithuanian Folk Song // Mimerkazim le-merkaz (liet. Iš centrų į centrą) / Ed. A. Holzman. Tel-Aviv, 2005, p. 437–459.

⁷⁹ Poetas, mokėsis Varnių žydų mokykloje ir Telšių ješivoje.

⁸⁰ Nitzanim. Kaunas, 1939, p. 340.

⁸¹ Pedagogas ir publicistas, studijavęs Luizijanos ir Berno universitetuose, pirmosios profesinės žydų mokyklos Lietuvoje įkūrėjas.

⁸² Dr. Jardeni-Zakheimas M. Lietuvių liaudies kūryba. Kaunas, 1928.

liai“; „Lakštinglėle“; „Užaugo beržėlis“ ir „Skrend vanagėlis“) vertimai į hebrajų kalbą. Dainas į hebrajų kalbą vertė du jauni žydų poetai Lėja Goldberg ir Možė Evenšteinas (1905–1941)⁸³.

Po ketverių metų mokytojas, publicistas ir to paties ratelio kaip ir M. Jardeni narys Izidorius Kisinas ėmėsi dar vieno ambicingo projekto – sudaryti ir išleisti lietuvių literatūros darbų vertimų į hebrajų kalbą antologiją⁸⁴. Kaip prisipažino sudarytojas, šio trokštamo ir novatoriško projekto pagrindiniai motyvai buvo du: a) skaitantiems hebrajų kalbą pristatyti lietuvių kultūros rūmą, „nuostabų dėl amžius trukusio svetingumo ir humanistinio požiūrio į klajojančią (žydų) tautą <...> todėl lietuviai nusipelnė įamžinimo hebrajų literatūroje padarant jų kultūros palikimą prieinamą mūsų intelektualiniam elitui“, b) būdamas lietuvių kalbos mokytojas hebrajų mokyklose I. Kisinas jautė, kad jo mokiniams mokytis svetimos lietuvių kalbos buvo sunku ne tiek dėl savitos morfologinės jos struktūros, kiek dėl to, kad mokiniai buvo nutolę nuo „pačios lietuvių gyvensenos esmės“. I. Kisino įsitikinimu, tinkamiausias būdas užpildyti šią spragą buvo supažindinti mokinius su geriausių prieinamų lietuvių literatūros kūrinių vertimais.

Po J. Tumo-Vaižganto įvado⁸⁵, kuriame daugiausia pristatoma bendra raida ir kultūriniai lietuvių ir žydų tautų poreikiai, bei išsamios prof. V. Mykolaičio-Putino sudarytos modernios lietuvių literatūros apžvalgos⁸⁶ visi tolesni antologijos tekstai buvo skirti žymiam to meto lietuvių rašytojui Vincui Krėvei. Pirmoji rinktinės dalis sudaryta iš dviejų trumpų asmeninės ir literatūrinės V. Krėvės biografijų, po jų – ilga rašytojo literatūros darbų analizė, sudaryta Kauno universitete dirbusio Chaimo Nachmano Šapiro (1895–1943)⁸⁷. Šioje esė, kurios pagrindu tapo žinomiausias V. Krėvės kūrinys „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“⁸⁸, yra paskelbta keletas trumpų kitų jo apsakymų ištraukų.

Antroje antologijos dalyje to meto hebrajų skaitytojui pirmą kartą buvo pasiūlyta galimybė nors metaforiškai dalyvauti lietuvių mitologiniame ir istoriniame naratyve. Ši kelionė po V. Krėvės literatūrinį legendinį pasaulį pradedama trumpu skyreliu iš jo apsakymo „Riterių kapas“, po jo sudarytojas publikuoja keturias legendas: „Vakaro daina“, „Sena pasaka apie narsųjį kunigaikštį Margirį Punios

⁸³ Poetas ir vertėjas, mokėsi Virbalio hebrajų gimnazijoje, dirbo mokytoju hebrajų mokyklose Darbėnuose ir Salantuose (1905–1941).

⁸⁴ *Kisinas I.* Lietuvių literatūros antologija. Kaunas, 1932.

⁸⁵ Ten pat, p. 11–12.

⁸⁶ Ten pat, p. 13–28.

⁸⁷ Lingvistas, publicistas, vertėjas ir modernios hebrajų literatūros tyrinėtojas. Baigė Vienos universitetą, buvo Kauno universiteto semitų kalbų profesorius.

⁸⁸ *Kisinas I.* Lietuvių literatūros antologija, p. 39–61.

valdovą“, „Gilšė“ ir „Šarūnas, Dainavos kunigaikštis“. Paskutis antologijos skyrius skirtas V. Krėvės novelėms. Po trumpo V. Balčiūno įvado pateikti trijų trumpų novelių – „Žvejys“, „Silkės“, „Kerdžius“ – vertimai. Siekiant stiprinti „lietuvišką patirtį“, antologijoje išspausdinti ir keli lietuvių dailininkų Antano Žmuidzinavičiaus ir Kazio Šimonio Lietuvos gamtos ir žmonių aplinkos vaizdai.

Labiausiai į akis krintantis motyvas, būdingas minėtiems vertimams ir kitiems panašioms leidiniams, yra harmoningos gamtos ir žmonių aplinkos dominavimas. Regis, žydų žurnalų, periodinių leidinių, antologijų bei mokomųjų knygų redaktoriai ir sudarytojai apgalvotai pritaikė atrankią prieigą ir siekė parodyti žydų skaitytojui tik taikius, negrėsmingus lietuvių bruožus, nepaisydami vis dar slapta egzistuojančių antižydiškų prietarų ir supratimo, būdingo vietinei liaudies kultūrai. Taigi, literatūros kūriniai ir poezija, liaudies pasakos, kuriuose reiškiami neigiami motyvai, tokie kaip lietuvių valstiečių įprotis apibūdinti žydo mirtį kritusio gyvulio sąvoka (dvėsta)⁸⁹, taip pat neigiami žydo stereotipai, viešai išreikšti liaudies pasakose, tradicinės lietuvių liaudies šventės – Užgavėnių – kostiumuose bei kaukėse, daugiausia pašiepiant žydų kalbėseną⁹⁰, visai neminimi.

* * *

Kita svarbi terpė, kurioje kasdien susidurta su lietuvių kultūra, buvo to meto valstybės finansuojama moderni žydų švietimo sistema⁹¹. Mokyklų reikšmės aptariamam procesui prielaida tapo privalomas Lietuvos istorijos ir geografijos mokymas bei sekuliari daugumos žydų mokyklų mokytojų pasaulėžiūra, ypač juntama hebrajiškos pakraipos mokyklose. Šiose mokymo įstaigose naudotuose vadovėliuose buvo gausu įvairių trumpų pasakojimų, paimtų iš lietuvių liaudies pasakų, sakmių, dainų lobyno. Antai J. Livšino hebrajų kalba parašytame Lietuvos geografijos vadovyje⁹², motyvuojant pedagogine ir didaktine nauda, aptariamoms temoms paaiškinti buvo pasitelkti lietuvių liaudies padavimai: „Medvėgalis“, „Der gos kalnas“, „Velnio tiltas“, „Jūratė“, „Lietuviai ir linas“, „Turto ir skurdo kilmė“ ir „Užkerėta Kauno pilies kariuomenė“⁹³. Ypač įdomi yra to paties autoriaus hebrajų

⁸⁹ Končius I. Žemaičio šnekos, p. 65–66.

⁹⁰ Žr.: *Anglickienė L.* The Image of People of Other Religions in Lithuanian Folklore // *Pro Ethnologia*. Tartu, 2004, vol. 17, p. 81–93; *Anglickienė L.* Svetimas bet neblogai pažįstamas: žydo įvaizdis lietuvių liaudies kultūroje // *Darbai ir dienos*. Kaunas, 2003, t. 34, p. 213–234; *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės. Maryland, 1978, p. 36.

⁹¹ Apie mokyklas žr.: *Liekis Š.* A State within a State?, p. 142–144; *Greenbaum M.* The Jews of Lithuania. Jerusalem 1995, p. 262–270; *Lipetz D.* Hebrew Education and the Hebrew Movement in Independent Lithuania (1920–1940) // *Lithuanian Jewry* / Eds. J. Oleiski et al. Tel-Aviv, vol. II, 1972, p. 113–131; *Kagan B.* Hebrew Education in Independent Lithuania // B. Kagan. Jewish Cities, Towns and Villages in Lithuania. New York, 1991, p. 719–745.

⁹² *Livšin J.* Lietuvos geografija. Kaunas, 1924.

⁹³ Antrasis J. Livšino *Lietuvos Geografijos* leidimas (Kaunas 1927) buvo papildytas padavimais „Kviečiai ir šuo“, „Kaunas“, „Didvyris Džiugas“.

kalba parašyta lietuvių tautos istorija, išleista 1927 metais⁹⁴. Be Maironio poemos „Sena daina“ vertimo į hebrajų kalbą, vaizduojančios lietuvių iškentėtą krikščioniškų Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinų žiaurumą ir pavergimą, pristatomas lietuvių tautinis istorinis naratyvas, supintas iš istorinių faktų, liaudies pasakų ir beletristikos fragmentų. Pavyzdžiui, lietuvių autochtonų genties kilmė pateikiama pagal lietuvių mitologinę legendą „Tvanas“, Vilniaus miesto įkūrimas aprašomas pasitelkus legendas „Sapnas“ ir „Kertinis akmuo“, o skyrius apie didįjį kunigaikštį Kęstutį parašytas pasitelkus legendą „Birutės kalnas“.

Dar gausiau lietuvių liaudies patarlės ir mįslės buvo naudojamos siekiant sužadinti jaunų mokinių domėjimąsi įvairiomis mokymosi temomis. Panašiai vietinė tautosaka buvo naudojama ir hebrajų kalbos skaitinių antologijoje *Nitzanim* (hebr. *Žiedų pumpurai*), skirtoje penktų ir šeštų klasių mokiniams. Devintame skyriuje „Lietuvos žemėje“, greta pastraipų iš žydų poeto Zalmano Šneuro poemos „Vilnius“ ir žydų liaudies pasakos „Vilniaus genijus ir vežėjas“ redaktorius įterpė hebrajišką lietuviškos legendos „Kaunas“ versiją.

Ši tendencija vyravo ir kitame vadovėlyje⁹⁵, kurį 1937 metais išleido Jokūbas Dumblianskis⁹⁶ ir Izraelis Kaplanas⁹⁷. Jame sudėti visi geografijos, zoologijos, botanikos, klimatologijos, agronomijos, politikos, literatūros ir humanistiniai siužetai yra iš Lietuvos fizinės ir žmonių aplinkos. Jaunieji žydai, šio vadovėlio skaitytojai, buvo „apsupti“ lietuviškos augalijos ir gyvūnijos⁹⁸, Nemuno ir tipiško Lietuvos kaimui malūno, snieguotos žiemos ūkyje⁹⁹ ir Lietuvos nacionalinių herojų, tokių kaip Jonas Basanavičius, Steponas Darius ir Stasys Girėnas. Vasario 16-oji, Lietuvos Nepriklausomybės diena, yra pažymėta kartu su kitomis kasmetėmis žydų šventėmis. Kaip neatskiriama šios pasaulėžiūros dalis ketvirtoje J. Dumblianskio ir I. Kaplano vadovėlio dalyje lietuvių literatūrai skirtame atskirame skyriuje buvo trys folklorisitiniai lietuvių pasakojimai: V. Krėvės „Mama gegutė“, Jono Biliūno „Brisiaus galas“ ir J. Tumo-Vaižganto „Vilniaus pilies legenda“.

Retkarčiais mokykla tapdavo žydų ir lietuvių mokinių tarpusavio bendravimo vieta, kur susitikimai baigdavosi ne vien priešiškais susidūrimais, bet ir keitimusi liaudies dainomis ir pan. Vienas įdomiausių Henios Blecher pasakojimo apie mo-

⁹⁴ *Livshin J.* Korot Halita'im (liet.: Lietuvių tautos istorija). Kaunas, 1927.

⁹⁵ *Dumblianskis J., Kaplanas I.* Sefer Hatalmid „Šachar“: Hebrajų kalbos vadovėlis. Kaunas 1937.

⁹⁶ Kauno hebrajų gimnazijos mokytojas.

⁹⁷ Rašytojas, publicistas ir žurnalistas, Kauno universiteto absolventas, dirbęs hebrajų mokyklų mokytoju.

⁹⁸ Taip pat žr.: *Kisinas A., Pinčukas A.* Hatteva: Gamtos vadovėlis III pradžios mokyklos skyriui. Kaunas, 1938.

⁹⁹ Taip pat žr.: Atėjo pavasaris // *Hed Lita*, 1924, balandžio 16.

kyklos dienas Dusetose siužetų yra apie populiarią tautinę lietuvių dainą „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka, Tai mūsų tėvynė, graži Lietuva“, kurią, jos pačios žodžiais tariant, ji ir jos bendramoksliai žydai išmoko iš vietos mokinių lietuvių¹⁰⁰. Tačiau, žydų mokinių dainuojama šios dainos versija – „Kur bėga Jordanas, kur Kišonas teka, Tai mūsų tėvynė, graži Palestina“ – skyrėsi nuo tikrosios. Skirtumas tarp šių dviejų versijų buvo ne semantinis, bet labiau reikšminis, sutampantis su žydų mokinių turėtu „tėvynės“ supratimu. Verta pridurti, kad Lietuvos hebrajiškų mokyklų mokiniai mokyklose buvo gerai susipažinę su autentiškomis sionistinėmis dainomis, tad lietuvių tautinės dainos pasitelkimas savo tautinių aspiracijų išraiškai rodo, kad vaikai buvo perėmę nemažai lietuvių visuomenės kultūros elementų¹⁰¹. Hebrajiškoje mokymo sistemoje poveikis mokinių lietuviškai kultūrinei tapatybei buvo skatinamas ir dažnai rengtomis vienos dienos išvykomis į kaimą¹⁰². Todėl tarpukario Lietuvos mokiniams, lankiusiems hebrajiškas mokyklas, šis laikotarpis tapo, nors ir netiesiogiu, bet tramplinu į intensyvų domėjimąsi skirtingais juos supančios kultūros aspektais.

Galima sakyti, kad svarbiausias vaidmuo žydams susiduriant su Lietuvos kultūra šiose mokyklose bei to meto žydų spaudoje, teko žydams mokytojams. Daugelis jau minėtų asmenų, priklausiusių šių kultūrinių idėjų šalininkams (A. Frankas, E. Heimanas, M. Šubas, L. Goldberg, I. Kisinis, M. Jardeni, M. Evenšteinas, J. Livšinas, M. Dumblianskis ir I. Kaplanas) dirbo mokytojais ir nemažai nusipelnė tarpkultūrinių sąveikų palaikymui vietos mokyklose. Tiesą pasakius, bendros visu pastangos verčiant lietuvių literatūros veikalus į hebrajų kalbą ir tuo pat metu platinant juos mokyklose, leidžia spręsti, kiek buvo svarbi nepriklausomos Lietuvos žydų mokymo sistema, dėjusi pastangas, kad tuometinė jaunoji žydų karta pritaikytų prie naujos politinės ir kultūrinės aplinkos.

* * *

Ar visos pastangos davė vaisių? Ar etninė lietuvių kultūra tapo neatskiriama to meto žydų kultūros pasaulio dalimi? Atsakymas į šį klausimą tikriausiai būtų iš dalies neigiamas. Pirmiausia reikia prisiminti, kad daugelis jau minėtų lietuvių liaudies dainų, patarlių ir apsakymų, kurie buvo išversti į hebrajų kalbą, buvo pir-

¹⁰⁰ Weiss-Slep S. There was a Shtetl in Lithuania: Dusiat Reflected in Reminiscences. Tel-Aviv, 1989, p. 130.

¹⁰¹ Ši lietuviška daina įkvėpė sukurti atminimo poemą Jurbarko žydų bendruomenei. Žr.: *Koplov I. Yurburg // Sefer Zikaron Lekhilat Yurburg – Lita* (Knyga Jurbarko (Lietuva) žydų bendruomenei atminti) / Ed. Zvulun Foran. Jerusalem 1991, p. 332–333.

¹⁰² Žr.: *Mūsų Mokykla: Leidžia Žydų vidurinių ir aukštesnių mokyklų centras. Šiauliai, 1922, p. 9–16. Medžių sodinimo Aukštojoje Panemunėje aprašymą žr.: Cohen R. Kelionė į Panemunę // Olamenu, 1932, birželio 3. Apie panašią vienos dienos mokinių išvyką į Dotnuvą žr.: Kelionė // Olamenu, 1933, liepos 14.*

mykščiai, pimityvūs ir žymėjo ankstyvąją žmogiškosios kultūros raidos pakopą. Telkdamasi į svarbiausias kaimo gyventojų egzistencijos patirtis ir mistiškus, pagoniškus jos bruožus, ši kultūra priklausė tautosakos sričiai, kuri buvo vertinama kaip „žemoji kultūra“. Toks suvokimas siejosi ir su paplitusiu to meto lietuvių kaip necivilizuotos, neišsilavinusios visuomenės įvaizdžiu. Būdinga šio vis dar gajaus įvaizdžio išraiška buvo antraštė po lietuvių piemenį vaizduojančia fotografija, kuri buvo išspausdinta I. Kisino antologijoje: „Tipiškas Dzūkijos piemu, niekada nekeičiantis drabužių, nesvarbu vasara ar žiema, jis nešioja tą patį apdarą ir kailį, visada [vaikšto] basas.“¹⁰³ Šie žodžiai, kurie galėtų būti laikomi pagrįstu antropologiniu apibūdinimu, aptariamame kontekste virto teisiančiu ir kolonialistinį atspalvį turinčiu pasakymu. Tokiame kontekste suprantama, kodėl vietos žydai, daugiausia gyvenę miestuose ir paveldėję istorinį savęs kaip „knygos tautos“ suvokimą, vargiai galėjo peržengti mentalines ir mąstymo kliūtis, skyrusias juos nuo tokios lietuviškos kultūros.

Tik sionistai, kurie ideologiniu požiūriu skatino tokias vertybes kaip žemdirbystė ir našumas, galėjo, nors ir ribotai, tapatintis su tam tikrais aktualiais minėto kultūrinio pasaulio bruožais. Tačiau atidi lietuviškų kūrinių, įtrauktų į to meto sionistų spaudą ir mokomąją literatūrą, analizė atskleidė, jog pagrindiniai bruožai, pasiskolinti iš šių kūrinių, buvo susiję su idiliška žmonių ir kaimo gamtos aplinka, o tikroviški vietos kasdienio gyvenimo vaizdai buvo visiškai ignoruojami. Be to, to meto vietos žydų kultūrinė terpė skaitytojams siūlė gausią Rusijos, Lenkijos, Vokietijos ir kitų kraštų literatūrą, su kuria lietuvių etninės kultūros patirtys ir kūriniai turėjo konkuruoti. Nors, pavyzdžiui, žydų mokyklų bibliotekų lentynose vietos mokiniai šalia žymiausių pasaulio rašytojų Perlės Bak, Fiodoro Dostojevskio, Čarlzo Dikensio, Levo Tolstojaus, Tomo Mano, Stefano Cveigo, Aleksandro Kuprino ir Ėricho Kestnerio darbų galėjo rasti lietuvių autorių V. Mykolaičio-Putino, V. Krėvės, J. Tumo-Vaižganto kūrinių¹⁰⁴. Vis dėlto bene kiekvienas, tarpukariu baigęs žydų mokyklą Varšuvoje ar Krokuvoje, galėjo mintinai cituoti ištraukas iš A. Mickevičiaus „Pono Tado“ ar Aleksandro Puškino romano „Eugenijus Oneginas“, o, Lietuvoje V. Krėvės „Šarūnas“, „Dainavos kunigaikštis“ geriausiu atveju likdavo miglotu mokyklos dienų prisiminimu.

¹⁰³ *Kisinas I.* Lietuvių literatūros antologija, p. 133. Palyginimui žr.: *Livšin J.* Lietuvos geografija, p. 64.

¹⁰⁴ Žr.: *Zalkin M.* The 'Yavneh' Jewish Educational Network in Lithuania // Zekhor Davar le-avdekha: Essays and Studies in Memory of Dov Rappel / Ed. Sh. Glick. Jerusalem 2007, p. 121–143.